

O POSLANÍ A OSNOVÁCH FILOZOFIE NA NOVOM GYMNÁZIU

MILAN ZIGO

Publikujeme tu diskusný materiál, ktorý vznikol ako podklad pre rokovanie Subkomisie pre vypracovanie koncepcie a osnov filozofie na gymnáziu, pracujúcej pri VÚP. Očakávame, že stredoškolskí profesori filozofie, prípadne ďalší zainteresovaní, pošlú svoje kritické pripomienky, hodnotenia a návrhy na adresu nášho časopisu (redakcia i autor budú za ne veľmi vďační), a tak sa zúčastnia na formovaní koncepcie i osnov tohto staronového gymnaziálneho predmetu. (Pozn. red.)

Pri koncipovaní zmyslu, náplne a štruktúry vyučovacieho predmetu filozofia na pripravovanom gymnáziu narážame vo viacerých ohľadoch na väčšie ťažkosti, ako pri plnení obdobnej úlohy v spojitosti s inými predmetmi. Musíme totiž prihliadať na také špecifické okolnosti, aké sa pri iných vyučovacích predmetoch vôbec nevyskytujú, alebo vyskytujú iba v modifikovanej podobe. Na veci nič nemení ani to, že sa filozofia na našich gymnáziách voľakedy vyučovala, pretože je veľa dôvodov na to, aby sa tento predmet nechápal proste ako staronový, lež naopak, treba aby sa budoval ako nový predmet, s maximálnym rešpektovaním tradícií filozofie ako vednej i vyučovacej disciplíny.

Jestvuje viac okolností, ktoré nás nútia nepreberať (s určitým modernizovaním) starú koncepciu filozofie ako vyučovacieho predmetu, ale pokúsiť sa o vypracovanie novej koncepcie, no niektoré majú základný význam: Po prvé, je to zmena v chápaní poslania filozofie ako vednej disciplíny, ktorá sa nemôže nepremietnuť aj do chápania poslania filozofie ako vyučovacieho predmetu. Ide jednak o zmenu v porovnaní s nedávnym dogmatickým chápaním filozofie, ale aj o zmenu v porovnaní so starým chápaním, ktorá je prirodzeným dôsledkom vývinu filozofie. Po druhé, s tým úzko súvisí aj zmena samej vnútornej štruktúry filozofie. Po tretie — a to je práve v našich reláciách veľmi závažný problém — minulé desaťročia priniesli taký rozvoj, a tým aj vzájomnú diferenciaciu (sprevádzanú ďalším veľmi zložitým vnútorným členením) každého predmetu, ktorý voľakedy tvoril „filozofickú propedeutiku“ (t. j. psychológia, logika a filozofia), že sa možnosť existencie tohto predmetu stala viac ako pochybnou a vnucuje sa potreba hľadania nových riešení. Po štvrté sú to zmeny v celkovom chápaní strednej všeobecno-vzdelávacej školy, ktoré nemôžu svojším spôsobom nevlývať aj na koncepciu tohto predmetu. Je predsa všeobecne známe, že filozofia, ako disciplína, usilujúca sa o určité, vzhľadom na sústavu vied a činností univerzalistické pohľady a postoje, nesmierne citlivo reaguje na akékoľvek zmeny v obsahu či štruktúre tejto sústavy. Platí to nielen pre filozofiu ako vednú disciplínu, ale nazdávame sa, že aj pre filozofiu ako vyučovací predmet.

Akademik Hrušovský vo svojej pripravovanej knihe *Problémy filozofie* výstižne upozorňuje na dve stránky filozofie. Uvedomenie si týchto dvoch stránok má v súvislostiach, v ktorých tu uvažujeme, mimoriadny význam. Hrušovský vraví: „Filozofia má svoju imanentnú ideovú stránku a stránku spoločensko-kultúrnej funkčnosti. Táto druhá stránka v chápaní povahy filozofie je podmienená svetonázorovým charakterom filozofie, o ktorý je bezprostredne zainteresovaná tvorba politiky danej historickej epochy, potrebou jej ideového osnovania.“ (94 rkp) Samozrejme, tieto dve stránky filozofie sú dvoma stránkami toho istého, lež práve preto prílišné preferovanie niektorej z nich môže viesť k vyprázdňovaniu druhej. Pri nedávnom jednostrannom (a teda nedialektickom) chápaní filozofie postihol tento osud prvú z uvedených stránok. Pochopiteľne, keďže tu ide o dialektický vzťah, výsledatom bola nakoniec degenerácia aj druhej stránky, známa bieda dogmatickej ideológie.

Na druhej strane, hoci sú tieto dve stránky takrečeno na život a na smrť späté, jednako len ostávajú *dvoma* stránkami, teda výrazom istej netotožnosti v rámci jednej komplexnej (so sebou totožnej) sústavy. Rozlišujú sa predovšetkým funkciou. Zatiaľ čo prvá stránka spočíva vo vlastnej práci na budovaní a rozvoji filozofického poznania, ktorou tento druh intelektuálnej činnosti reaguje na zmeny vo svojom okolí (v spoločnosti, vo vedách, v iných kultúrnych formách a pod.) i na rozličné napätia a protirečivé vývojové tendencie vo svojom vlastnom vnútri, druhou stránkou sa táto zdanlivo akademická činnosť silne dotýka celkového obrazu sveta a všetkých, čo bezprostredne alebo sprostredkovane prichádzajú s filozofiou do styku. Druhá stránka tvorí teda mimoriadne dôležitú bezprostrednú komponentu celkovej duchovnej klímy doby, s celkom konkrétnymi dôsledkami pre praktické chápanie jednotlivca vo sfére politiky, práva, morálky atď. Kultúrna politika, ktorá si neuvedomuje, alebo ani nemá predstavu o zákonitostiach života a rozvoja duchovných útvarov a sama seba definuje čiste utilitaristicky ako službu každodennej praktickej politiky, môže sa pokúsiť vnútiť filozofii „život na ruby“: Žiadať od nej také či onaké svetonázorové riešenia (t. j. celkom jednostranne privilegovať druhú stránku) a ponechať jej vlastnej fantázii ako sa s týmito vopred danými „riešeniami“ dokáže vyrovnáť vo svojej imanentnej sfére.

Týchto niekoľko úvah všeobecného charakteru sme považovali za potrebné, aby sa naše rozmyšľanie nad koncepciou filozofie na gymnáziu dostalo do širších kontextov, kde by sa ukázala iluzórnosť rozličných predstáv o poslaní tohto predmetu na novej strednej škole.

Hneď prvá a vari najčastejšia predstava o poslaní tohto predmetu, že má totiž byť akýmsi svetonázorovým školením, že sa v ňom študenti majú naučiť vedeckému svetonázoru (hoci to tak nikto nepovie, ale vraví skôr, o „osvojení“ si svetonázoru), je ilúziou, splodenou práve nedávnym obdobím. A to hneď prinajmenšom v dvoch ohľadoch: v tom, že poslanie tohto predmetu sa tu chápe politicko-utilitaristicky, že sa vytvára už vopred priepať medzi týmto predmetom ako „propagandistickým“ a ostatnými ako „vedeckými“ čím sa samozrejme náš predmet skôr ako sa začal vyučovať diskvalifikuje, a ďalej v tom, že ako úplne nihilistický postoj ku špecifickej, vnútornej, imanentnej problematike fakticky znemožňuje ozajstné osvojenie si základov filozofie a vytvorenie ozajstných (tj. nie formálnych) predpokladov pre zaujatie zdravých svetonázorových postojov, čím už vopred robí tento predmet fakticky zbytočným. Keď teda hlavné poslanie predmetu filozofia vidíme v tom, aby si študenti osvojili základné filozofické problémy a ich riešenie v rozličných smeroch a *cez toto* osvojenie si utvárali svoj názor na svet, sledujeme tým len prirodzenú logiku samej filozofie i logiku vy-

rovnávania sa mladého človeka so svetonázorovými otázkami. Okrem toho stavíme sa tým rázne proti tendenciám niektorých ľudí, ktorí v zavedení vyučovacieho predmetu filozofia (pre ktorý ostatne tak dlho a trestuhodne nemali ani najmenej pochopenia), vidia skôr politické opatrenie na zabezpečenie výchovy k materialistickému svetonázoru než pedagogický akt, ktorým sa do sústavy predmetov zavádza v mnohom ohľade špecifický predmet, ktorý má tak ako všetky ostatné popri výchovnom aspekte aj aspekt náukový atď. Zároveň sa tým stavíme aj proti nezdravým (a priznajme, že pre filozofiu i dehonestujúcim) stanoviskám profesorov, ktorí vyučujú iné predmety, že zavedením filozofie zaniká ich vlastná (veľmi často iba proklamovaná) povinnosť prispievať, podľa možností daného predmetu, k svetonázorovej výchove, pretože teraz je to už čiste vecou „kolegu filozofa“. Svetonázorová výchova aj naďalej ostáva *komplexnou* úlohou, vo filozofii našla iba svoj systematický základ a či zastrešenie, nič viac a nič menej.

Ak teda odmietneme predstavu o filozofii ako o svetonázorovom rýchlokurze pre stredoškóľakov, robíme tak preto, aby náš predmet mohol plniť úlohu, ktorá mu naozaj patrí: oboznámiť študentov so základmi filozofie a napomôcť im pri budovaní *svojho vlastného názoru* na svet. Pravdaže, pri predpokladanom počte hodín pre tento predmet (2 hod. týždenne, vo 4., t. j. maturitnom ročníku) a pri obrovskej diferenciacii filozofie, a to tak názorovej (filozofické smery a rozličné varianty samých týchto smerov) ako aj obsahovej (filozofické disciplíny a rozličné ďalšie špecifické oblasti filozofickej aktivity) je úloha navrhovateľa koncepcie a osnov tohto vyučovacieho predmetu viac ako neľahká. Pritom celkom odhliadneme od niektorých ďalších okolností, ktoré sa často uvádzajú ako argument na dôkaz problematikosti zavedenia filozofie na stredné školy, medzi ktorými treba predovšetkým uviesť poukazovanie na nedostatočnú mentálnu i životne empirickú pripravenosť stredoškóľáka pre osvojovanie si filozofickej problematiky. Tento „argument“ nám sčasti pripadá ako ohováranie našich maturantov, vyplývajúce z celkových minulých tendencií počeňovania osemnásťročného človeka ako politického a nielen politického subjektu. Prirôdzené, spôsobilosť pre pochopenie a osvojenie si *základov* filozofického myslenia a filozofickej kultúry je podmienená celkovými štrukturálnymi zmenami stredoškóľskej výchovy smerom k stimulovaniu tvorivého a kritického myslenia (ktorú — ako dúfame — reforma všeobecno-vzdelávajúcej strednej školy všemožne podporí a definitívne zaručí) a domyslením všeobecnopedagogických a špeciálnych didaktických a metodických problémov vyučovania tohto predmetu. Plne chápeme, že mimoriadnu úlohu pri splnení tohto cieľa zohrá koncepcia a od nej odvodené osnovy predmetu filozofia a učebnice, resp. ďalšie učebné pomôcky pre tento predmet.

Skôr ako prejdem k úvahám o osnovách a k náčrtu ich variantov, musíme tieto všeobecné východiskové myšlienky o chápaní predmetu filozofie doplniť ešte náčrtom dvoch okruhov otázok, ktoré významne ovplyvňujú celkovú koncepciu proponovaného vyučovacieho predmetu.

2. Špecifikum filozofie ako vyučovacieho predmetu

Niektoré osobitosti filozofie ako predmetu stredoškóľskej výchovy sme už naznačili. Ak by sme chceli stručne vyjadriť, čím sa filozofia bude líšiť od ostatných náukových predmetov, najprípadnejšie sa nám vidí určenie, že v tomto predmete sa študenti nebudú oboznamovať s vednou disciplínou sústreďujúcou sa na istý výsek skutočnosti, ale s vedou a či kultúrnou formou, v ktorej sa ľudstvo usiluje o postihnutie základných princípov totality bytia, pričom východiskovým bodom tohto úsilia je určité chápanie

subjekt-objektového vzťahu. Pravdaže, študenti sa stretnú predovšetkým s tou variantou tohto úsilia, ktorá sa snaží realizovať danú úlohu vedeckými prostriedkami, zároveň však budú v určitej miere informovaní aj o prednostiach a nedostatkoch iných snažení. No v každom prípade tak predmet, ako zameranie, ako konečne aj zmysel filozofie nie je analogický predmetu, zameraniu a zmyslu tej-ktorej špeciálnej vedy, hoci s tým i oným musí byť v *principiálnom* súlade. Študent tu teda narazí na *špecifickú kultúrnu formu*, v ktorej sa človek usiluje postihnúť to, čo na prvý pohľad sa vidí nepostihnuteľným, a to nie z nejakej posadnutosti poznáním pre poznanie, ale preto, že to (pojmovú, teoretickú predstavu o totalite bytia) z celkom praktickým dôvodom vo všetkých základných sférach svojej individuálnej i spoločenskej existencie naozaj potrebuje. Hoci teda filozofia bude v mnohom študentovi pripadať ako predmet medzi predmetmi (pretože je vedou medzi vedami), bude zároveň predsa len pociťovať, že sa tu do určitej miery stretáva s niečím zvláštnym, osobitým (nakoľko filozofia je špecifickou kultúrnou formou nášho vyrovnávania sa so svetom, odlišnou od špeciálnovedných disciplín). Z toho vyplýva istý pátos, bez ktorého dobré vyučovanie filozofie je sotva mysliteľné, ktorý však zároveň nesmie ohrozovať jasnosť a priezračnosť filozofických pojmových konštrukcií, v ktorých sa prostredníctvom dialekticky chápanej abstrakcie zrkadlia podstatné stránky celej mnohostrannej a dynamickej reality vonkajšieho i vnútorného sveta v ich vzájomnom prelínaní sa. To súčasne kladie aj celkom mimoriadne nároky na pedagóga. Ak sa pri všetkých predmetoch predpokladá vnútorná zainteresovanosť vyučujúceho, tuňá je podmienkou sine qua non, pretože filozofia — nech by sa vyjadrovala aj najabstraktnejšími a všetkej emotívnosti zbavenými slovami — je vždy aj vecou osobného zaujatia, pritakania a či nesúhlasu a podobne. No táto sloboda vyučujúceho (a pre dobrého učiteľa filozofie je táto sloboda povinnosťou) nemôže byť slobodou hlásania subjektivistických, nepodložených a či dokonca fantastických názorov alebo slobodou ničnevraviaceho krasorečníctva, pretože učiteľ je viazaný poznatkovou sústavou filozofie. Jej rešpektovanie je povinnosťou a iba ono zaručuje, že sloboda nebude ľubovôľou, a že pátos nebude zle maskovanou agitáciou pre vlastné nekritické vierovyznanie.

V tejto súvislosti ešte malá poznámka. Návrh osnov filozofie je vybudovaný na určitej sústave vedeckej filozofie, na princípoch marxistickej filozofie. Ak nemá ísť o eklektickú zlátaninu, musia sa akékoľvek osnovy vyučovania filozofie opierať o určitú filozofickú sústavu. Výber marxistickej filozofie ako základnej sústavy pre osnovy filozofie na našom gymnáziu je, predpokladám, z mnohých dôvodov celkom pochopiteľný. Zároveň náš návrh počíta jednak s pluralitou interpretácií určitých problémov v rámci samého dialektického materializmu a jednak (pokiaľ možno aj explicitne) s pluralitou nielen minulých, ale aj súčasných filozofických sústav. Ak platí to, čo sme povedali o podmienke osobnej zainteresovanosti profesorov filozofie na vykladaných „názoroch“ v tej-ktorej skupine problémov, potom osnovy súčasne umožňujú uplatniť svojské stanoviská, no súčasne vyžadujú objektívne zvládnutie určitého množstva základných poznatkov z filozofie. Treba vari dodať, že správne pochopenie tejto stránky vyučovania filozofie predpokladá aj u samého profesora, že bude počítat s istými napätiami nielen medzi svojimi stanoviskami a povedzme stanoviskami niektorého vplyvného súčasného filozofa, ale aj s napätiami medzi svojimi stanoviskami a názormi toho či onoho študenta. Predpokladá to dokonca, že bude s nimi nielen rátať, ale aj umne ich pedagogicky využívať pre hlbšie zainteresovanie študentov o filozofiu a preniknutie do nej. Možnože tieto úvahy dnes, keď trpíme katastrofálnym nedostatkom kvalifikovaných profesorov filozofie (podľa údajov zo začiatku r. 1968 iba jedna pätina vyučujúcich má požadovanú kvalifikáciu na predmet filozofia), znejú až priveľmi utopicky,

my tu však premýšľame projekt gymnaziálneho predmetu filozofia, ktorý by mal mať časove dlhšiu platnosť — aspoň tak dúfame — ako tento krízový stav v kvalifikovanosti.

A ešte jedna poznámka k tejto skupine problémov. Ak sme už vpredu upozornili, že zavedenie predmetu filozofia nijako nezbavuje učiteľov ostatných predmetov povinnosti upozorňovať študentov na určité svetonázorové dôsledky svojich vlastných vyučovacích predmetov, ukazuje sa teraz, že práve dobré a čo najefektívnejšie vyučovanie filozofie takýto postoj ostatných profesorov *priamo predpokladá*. Pravdaže, táto problematika je veľmi mnohostranná a naplno sa prejaví, až keď projekt nového gymnázia sa stane skutočnosťou. Potom, ako dúfame, stane sa predmetom úvah o interdisciplinárnych vzťahoch filozofie s absolútnou väčšinou ostatných vyučovacích predmetov.

3. K problémom tzv. filozofickej propedeutiky.

Už sme naznačili, že pôvodný zámer spojiť filozofiu s psychológiou a logikou do jedného predmetu nazvaného po vzore volakedajšieho gymnázia „filozofickou propedeutikou“ považujeme za nereálny. Pravdaže, aj na túto vec sú možné viaceré názory a bude osožné, keď sa v diskusii o koncepcii týchto troch predmetov objavia. Náš názor o nerealizovateľnosti tohto „trojpredmetia“, nie je dôsledkom nejakej apriórnej zaujatosti. Naopak, spočiatku sme spolu s kolegami psychológmi a logikmi vychádzali z predpokladu, že naše tri predmety vytvoria neformálnu jednotu. Okrem viacerých iných dôvodov hovorí v jej prospech — a to veľmi silne — okolnosť, že malý počet hodín, ktorý je dohromady pre všetky tieto tri predmety vymedzený, priam núti k tomuto spojeniu, ak naše predmety nemajú byť chápané ako voľačo periférne a nedôležité. Tento argument ustavične platí a už aj preto treba o veci — napriek tomu, čo povieme ďalej — ešte rozmýšľať. Keď sme ale začali formulovať koncepciu každého z týchto vyučovacích predmetov a ešte väčšmi, keď sme začali koncipovať ich obsahovú náplň a štruktúrne členenie a pri tom sme sa snažili hľadať možnosti vzájomného prieniku, doplnenia sa a nadväzovania, aby vzniklo to, čo som práve nazval „neformálnou jednotou“, zistili sme, že je to úsilie márne, že možno dospieť nanajvyš k formálnej, teda problematickej a v konečnom dôsledku neefektívnej jednote. Hlavnú úlohu pritom hrá prudký vývin týchto disciplín v posledných desaťročiach, ktorý — čo je v tejto súvislosti závažné — neobyčajne prehĺbil špecifické črty každej z nich, viedol ich k silnej vnútornej diferenciacii, v dôsledku čoho voľakedy pomerne bezprostredné vzájomné vzťahy medzi nimi sa teraz stali veľmi komplikovanými. V tomto procese sa vynorili nové okruhy problémov a nové špeciálne metodologické postupy, čo znemožňuje akýkoľvek pokus o nájdenie vhodného a nenásilného spoločného menovateľa. Aj tam, kde sa zdá byť spojenie týchto troch disciplín zdanlivo veľmi úzke, napríklad v teórii poznávacieho procesu (formy zmyslového poznania a formy rozumového poznania atď.) sú rozdiely väčšie, akoby sa na prvý pohľad videlo. Hoci filozofia ako aj psychológia hovorí napríklad o pociť, vneme, či o pojme a súde a pod., dávno sa zbavila psychologizujúcich tendencií a berie tieto pojmy čiste z ich gnozeologického aspektu, pričom aspekty, študované psychológiou, sú pre ňu závažným, avšak špeciálnevedeckým východiskom, o ktoré sa opiera, ktoré rešpektuje, no na ktoré sa neredukuje. Ak z hľadiska starej sylogistickej logiky bolo napríklad medzi ňou, psychológiou a filozofiou nadmieru úzke spojenie v teórii pojmu, usudzovania a pod., dnes, z hľadiska modernej formálnej logiky (ktorá prirodzene musí nastúpiť namiesto „tradičnej“ logiky) sú prístupy k tejto problematike veľmi špecifické, vôbec nestotožiteľné s psychologickými alebo filozofickými prístupmi. To však neznamená, že by napríklad medzi rozličný-

mi problémami formálnej logiky a, povedzme, gnozeológie (ale aj ontológie atď.) nebola súvislosťou.

Nitky sú však zvyčajne veľmi jemné a predpokladajú pomerne široké i hlboké ovládanie jednej i druhej disciplíny, také, ktoré presahuje možnosti (a v konečnom prípade i poslanie) stredoškolskej výuky týchto predmetov.

Isté je, že ak sa budú riešiť medzipredmetové vzťahy medzi filozofiou a ostatnými predmetmi, predovšetkým sa budú musieť riešiť vzájomné vzťahy týchto troch disciplín, pretože ich súvis je objektívne najužší. Treba byť však skeptický k možnosti ich splynutia do predpokladanej jednoty „filozofickej propedeutiky“.

Určitá možnosť zachovania akej-takej jednoty týchto predmetov by bola „personálna únia“ prostredníctvom vyučujúceho. Tu však v súčasnosti zápasíme s faktom, že veľká časť vyučujúcich nemá pre tieto predmety (alebo čo len pre jeden z nich) kvalifikáciu, takže o ich zmysle pre styčné body, pre rozličné jemné súvislosti medzi uvedenými tromi predmetmi sotva môže byť reč. Horšie ale je, že napriek tomu, že tieto predmety sa už vyučujú, riadiace orgány nepodnikli zatiaľ nič pre to, aby sa vhodným spôsobom vyriešil problém prípravy učiteľov pre túto trojicu „filozoficko-propedeutických“ disciplín. Pretože na stredne veľkých gymnáziách môže vyučovanie tejto trojice predmetov pokrytí iba asi polovicu profesorského úväzku, mal by sa učiteľský smer filozofia-psychológia-logika študovať v kombinácii s iným predmetom. Pri rozvetvenosti uvedených troch disciplín je to však úloha veľmi ťažká, aj keď podľa nášho názoru je to jediné racionálne riešenie. Dnes, aj tí profesori, ktorých označujeme za kvalifikovaných pre tieto predmety, majú fakticky (možno až na nejaké výnimky) len neúplnú kvalifikáciu, a to buď pre psychológiu (nie však pre filozofiu a logiku), alebo pre filozofiu a logiku (nie však pre psychológiu). Zameškalo sa už vari dosť času, aby sme boli oprávnení povedať, že riadiace školské orgány by mali *neodkladne* začať rokovanie s príslušnými katedrami Filozofickej fakulty UK o riešení tohto problému. Chceli by sme podotknúť, že tento problém treba riešiť bez ohľadu na to, či sa už uvedená trojica predmetov pojme ako jeden predmet, alebo ako zoskupenie troch príbuzných, navzájom dosť súvisiacich, ale jednako v podstate samostatných predmetov (čo považujeme za optimálne).

4. Poznámky k návrhu osnov predmetu filozofia.

Ako sme povedali, zostavovateľ osnov z predmetu filozofia stojí nielen pred takmer všetkými ťažkosťami, s ktorými sa musí vypoariadať projektant ostatných predmetov, ale vynára sa pred ním aj množstvo špeciálnych problémov, vyplývajúcich z povahy tohto predmetu. Zrekapitulujme tu aspoň niektoré (nazdávame sa, že tie hlavné) ťažkosti:

a) Filozofia je vlastne veľmi rozsiahlym komplexom navzájom (obsahove i metodologicky) dosť diferencovaných filozofických disciplín.

b) Filozofická problematika sa rieši v podobe značne diferencovaných, často protikladných filozofických koncepcií (škôl, smerov), medzi ktorými však napriek tomu existuje vzájomný styk, ovplyvňovanie sa a interferencia. Výklad ktoréhokolvek systému, ak nemá byť dogmatický, musí tento moment rešpektovať.

c) Zatiaľ čo v iných vedných disciplínach je súčasná teória a dejiny disciplíny niečo celkom odlišné, a možno ich vo veľmi širokom intervale vykladať samostatne, resp. možno si osvojiť jedno bez toho, že by sme poznali druhé, filozofia (jej dnešný stav, daná filozofická sústava) a dejiny filozofie sú navzájom neoddeliteľné, prelínajú sa a iba spolu majú dostatočne hlboký zmysel.

Tieto tri okolnosti predstavujú najväčšie ťažkosti pri vypracúvaní osnov predmetu filozofia, hoci nimi sa celá obťažnosť úlohy nevyčerpáva (napr. ďalšie problémy vznikajú pri riešení vzťahu propedeutického a náukového poslania predmetu, tvrdým riešením je aj to, ako v osnovách vyjadriť špecifikum filozofie, aby vynikla jej odlišnosť od ostatných predmetov a zároveň, aby táto odlišnosť nebola zámenkou pre jej degradáciu ako učebného predmetu a pod.). A k tomu všetkému treba pripočítať už spomenutý fakt malého časového rozsahu predmetu, čo znemožňuje — ak má byť výuka seriózna — akýkoľvek maximalizmus pri koncipovaní jej programu, obsahu, cieľov. Preto treba za vopred neúspešné označiť aj všetky snahy natlačiť do tohto minimálneho rozsahu hodín popri filozofii ešte aj sociológiu a pod.).

Toto spolu s uvedenými úvahami o poslaní predmetu filozofia, jeho vzťahu k ostatným predmetom a jeho celkovej koncepcii, oprávňuje vari k nasledujúcim princípom pre výstavbu osnov tohto predmetu:

a) V celkovom zameraní osnov zvýrazniť propedeutický moment, založený ale na solidnom náukovom jadre.

b) V celkovej stavbe osnov, v koncipovaní ich jednotlivých častí rešpektovať súčasne spoločné črty filozofie s ostatnými špeciálnymi vedami i špecifikum filozofie ako osobitnej kultúrnej formy.

c) V záujme logickej spätosti a neprotirečivosti celej látky pridržať sa jednej filozofickej koncepcie (v tomto prípade koncepcie dialektickomaterialistickej), avšak bez akýchkoľvek prvkov dogmatického absolutizovania. To v praxi znamená, že sa v maximálne možnej miere bude prizeráť na iné významné riešenia daného filozofického problému a ich vzťah k marxistickému riešeniu. (Vyplýva to už konečne z toho, že ide o úvod do filozofie, o filozofickú propedeutiku a nie o „vyučovanie svetonázoru“.)

d) S tým úzko súvisí, že všetok pozitívny výklad musí byť úzko spätý s historickým videním problému, čo inými slovami znamená, že v osnovách musia mať popri systematickej filozofii náležité zastúpenie aj dejiny filozofie.

Samozrejme, realizovať ktorýkoľvek z týchto princípov je pri uvedenom počte hodín a celkovej novosti predmetu neľahké, nehovoriac už o komplexnom realizovaní všetkých. Preto treba návrhy osnov podrobiť naozaj dôslednej kritike, aby sme sa aspoň priblížili k uskutočniteľnému optimu.

Pri zostavovaní osnov vzlášt naliehavo vystúpili do popredia niektoré problémy. Predovšetkým je to *otázka výberu potrebného minima látky* z celej bohatosti problematiky početných filozofických disciplín. Predložené návrhy ukazujú, že sme sa sústredili na *najzákladnejšie* problémy z gnozeológie, ontológie, filozofie človeka a spoločnosti, axiológie a etiky. Nebolo a ani nemohlo byť naším cieľom podať, hoci len v základných črtách, úplnú problematiku niektorej z týchto oblastí filozofickej práce. Problémy sú vybrané jednak z hľadiska ich dôležitosti pre formovanie svetonázorových postojov a osobnosti mladého človeka, a jednak z hľadiska logického výkladu celej sústavy filozofie (i keď len v hlavných črtách). Inou zložitou otázkou je *zaradenie dejín filozofie* v osnovách nášho predmetu. V princípe sú tu dve možnosti: alebo vyčleniť pre dejiny filozofie samostatný blok hodín, (ako to naznačuje návrh A a B), alebo úzko spojiť systematický výklad s historickým (ako je to v návrhu C). Hoci táto druhá možnosť je teoreticky vhodnejšia, jej praktická realizácia je mimoriadne náročná, ďalej študent pri takýchto „ohliadnutiach sa do dejín“ nezíska predstavu o celkovom vývine filozofie, jej hlavných etapách, ich následnosti i následnosti veľkých filozofov atď. Pri prvej možnosti, teda v návrhu A a B sú tieto negatíva eliminované, hrozí však zas nebezpečenstvo, že dejiny filozofie sa budú vykladať (resp. že ich študent

pochozí) príveľmi autonómne, bez vzťahu k problémom systematickej filozofie, takže sa tieto neukázu v ich genéze, nevyvíkne historickosť (a tým aj otvorenosť) ich dnešného riešenia atď.

Tieto ťažkosťi s dejinami filozofie sú len malým príkladom celkovej zložitosti úlohy, ktorú tu riešime. Nazdávame sa, že abstraktné uvažovanie o tej či onej alternatíve je tu neúčinné. Treba sa rozhodnúť — po zvážení všetkých predností i nedostatkov — pre niektorý variant a uvedomiť si, že osnovy sú len základnou schémou, ktorej naplnenie závisí predovšetkým od schopností pedagóga a od ďalších okolností. Medzi nimi mimoriadnu úlohu má dobrá učebnica, v ktorej možno okrem iného tiež oveľa lepšie ukázať, ako sa dajú preklenúť nevyhnutné medzery a nedostatky zvolenej alternatívy. Je pochopiteľné, že prijatie nových osnov predpokladá aj vypracovanie novej učebnice. Podľa nášho názoru by v tejto učebnici malo sa jasne rozlíšiť minimum, ktoré si študent potrebuje osvojiť, od doplnujúceho textu, ktorý má spolu s výkladom učiteľa, a povedľa neho objasniť určité pasáže, upozorniť na isté historické, resp. logické súvislosti a pod. (To by sa dalo dosiahnuť napr. prelínaním dvoch typov písma, s tým, že doplnujúci text by bol vysádzaný petitom.) Okrem učebnice sú potrebné aj ďalšie pomôcky, predovšetkým vari metodická (čo i provízorna) príručka pre tento predmet a filozofická čítanka z textov najvýznačnejších filozofov všetkých čias. Tieto zdanlivé samozrejmosťi tu uvádzame nielen preto, že v praxi takými samozrejmosťami nie sú, ale najmä preto, aby sa o osnovách neuvažovalo izolovane od celého súboru ostatných náležitostí, ktoré umožnia dať odpoveď na mnohé otázky, ktoré osnovy vo svojej stručnosti a tézovitosti nielenže nechávajú otvorené, ale skôr by sa dalo povedať, že až neúmerne zvýrazňujú.

Pokiaľ ide o konkrétne varianty návrhu osnov, ktoré uvádzame v *Prílohe*, považujeme za potrebné urobiť k nim niekoľko poznámok:

Variant A počíta so samostatným výkladom dejín filozofie, pričom hlavná pozornosť sa v nich venuje charakterizovaniu základných pokrokov vo filozofickom chápaní totality bytia, t. j. genéze ontologickej problematiky, alebo ešte inak: charakterizovaniu najhlavnejších koncepcií filozofickej predstavy sveta s prihľadnutím na zmeny v spôsobe filozofického myslenia, s ktorými je striedanie sa týchto koncepcií úzko späté. Výklad dejín filozofie je zaradený po úvodnej charakteristike filozofie a po náčrte gnozeologickej problematiky, kde sa historické a logické hľadisko navzájom prelínajú. Toto riešenie nám pripadá vhodným preto, že sa pri dejinách filozofie možno sústreďovať predovšetkým na problematiku ontologickú, a tak výklad zbytočne netriešťať. Po dejinách filozofie nasleduje relatívne systematický výklad problematiky vzťahu človeka a sveta, ktorý sa opiera o predošlú „abstraktnejšiu“ látku a smeruje k pochopeniu významu antropologického vyvrcholenia filozofie, k zvýrazneniu činnej stránky vo filozofii.

Variant B počíta podobne ako predošlý variant so samostatným výkladom dejín filozofie, ktorému však (okrem úvodnej časti) predchádza výklad vybraných základných problémov celej systematickej filozofie. V prvej časti sa študent má logickou formou zoznámiť so základnými problémami filozofie a s niektorými ich významnými riešeniami, s filozofickými pojmami a pod. a potom si má túto znalosť konfrontovať a konkretizovať (v rámci daných možností) v historickofilozofických kontextoch.

Variant C sa usiluje o spojenie, vzájomné prelínanie výkladu problémov systematickej filozofie s náčrtom ich historického aspektu. Je to náročný postup, ale ak by sa dal realizovať, mohol by byť veľmi efektívny. Ako pri predošlých dvoch variantoch, ani tu nerátame s výkladom filozofie v celom rozsahu, ale iba s tým, že študent sa zoznámi s vybranými základnými otázkami a pojmami hlavných filozofických disciplín.

1. Výber problémov v náčrte jednotlivých variantov osnov neznamená, že všetky tieto problémy považujeme za rovnocenné, a že na ich výklad bude potrebný zhruba rovnaký čas. V jednotlivých skupinách problémov je to častokrát tak, že podrobnejší výklad si vyžaduje východiskový problém a ďalšie sa dajú pomerne ľahko a v krátkosti vyložiť s odvolaním sa na predošlý výklad.

2. Niektoré časti jednotlivých variantov sú prepracované detailnejšie než iné. Práve diskusia, kritické postrehy a námety, ktoré — ako dúfame — sa v nej zrodia, má naznačiť smer dopracovania predložených návrhov.

3. Počty hodín, ktoré pri jednotlivých blokoch problémov uvádzame, majú v zásade orientačný význam a na základe diskusie (hlavne na základe pripomienok vyučujúcich stredoškolských profesorov) sa ďalej upresnia. Z toho dôvodu nie sú v návrhoch jednotlivých variantov osnov uvedené ani hodiny na opakovanie látky a pod.

P R Í L O H A

VARIANT A

I. Čo je filozofia

Pojem filozofie. Povaha filozofických problémov. Hlavné filozofické problémy. Vzťah filozofie k vede, umeniu a náboženstvu. Zmena hierarchie filozofických problémov v priebehu vývinu filozofie. (3)

II. Problém poznania

Poznanie ako interakcia subjektu a objektu. Povaha tejto interakcie. Naivnorealistické riešenie problému poznania. Empiristické riešenie a agnosticizmus. Racionalistické riešenie a apriorizmus. Poznanie ako dialektika zmyslového a rozumového zmocňovania sa sveta. Iracionalistické koncepcie poznania. Problém pravdy. Poznanie ako historický proces. Proces verifikácie. Má poznanie hranice? (7)

III. Vývin filozofického myslenia

Problém bytia v antike. Pojem substancie. Pralátka. Atómy. Idey. Látka a forma u Aristotela. — Problém pohybu v antickej filozofii. — Zákon, príčina a účel v antickej filozofii. — Sokratovský obrat. (6)

Pohanská filozofia a prvotné kresťanstvo. Augustinova koncepcia boha a človeka. — Spor nominalizmu a realizmu. Problém vzťahu všeobecného a jednotlivého. — Tomáš Akvinský a idea jednoty viery a rozumu. (2)

Renesancia: kritika stredoveku, vplyv novovekej vedy na filozofiu. (1)

Anglický empirizmus: agnostické a deistické dôsledky. Induktívna metóda. Berkeleyov solipsizmus. (2)

Veľké racionalistické systémy klasického novoveku: Descartesov dualizmus. — Spinozovský monizmus a panteizmus. — Leibnizov pluralizmus. — Mechanistický materializmus 18. stor. — Kantov kriticismus. — Fichteova filozofia činu. — Heglova filozofia absolútnej idey. (6)

Pozitivizmus: odmietanie metafyziky, filozofia vedy, analýza jazyka vedy. Scientizmus. — Schopenhauerov a Nietzscheho voluntarizmus — zvláštny typ metafyziky.

Iné druhy iracionalizmu (pozdnejšia filozofia života, pragmatizmus). — Existencialistická filozofia subjektivity a slobody. Antropologizmus. — Tomistický realizmus. — Marxistická dialektická filozofia: svet ako dialektická totalita. (7)

Rekapitulácia základných klasifikačných znakov filozofických škôl: Materializmus — idealizmus, realizmus — subjektivizmus, špekulatívna filozofia — kriticizmus, dialektická — nedialektická filozofia, scientizmus — antropologizmus, kozmocentrizmus — antropocentrizmus. (2)

(III. kap. spolu 26 hodín.)

IV. Človek a svet

1. Úvod

Mimoludský svet a svet človeka. Modely človeka. Tvorivosť človeka. Človek ako ontotvorná bytosť. Prax ako centrálny pojem modernej filozofie. (3)

2. Človek a spoločnosť

Spoločnosť ako dialektická totalita. Materiálne a ideálne faktory vývinu spoločnosti. Zákonitá tendencia vo vývine spoločnosti a ľudská aktivita. Človek a dejiny. Sociálne podmienky slobody. Dialektika osvojenia a odcudzenia. Formy odcudzenia a možnosti jeho prekonania. (9)

3. Človek a hodnoty

Poznanie a hodnotenie. Pojem hodnoty. Axiológia. Základné typy chápania hodnôt. Hierarchia hodnôt. Druhy hodnôt a hodnotiace vedy.

4. Človek a morálka

Morálka a etika. Druhy etických koncepcií. Základné etické koncepcie. Morálne hodnotenie. Morálna norma a právna norma. Filozofické osnovanie základov právnej sústavy.

Existenciálne situácie. Problém zmyslu života. Opodstatnenosť stavania tohto problému. Možnosti a hranice jeho riešenia v rozličných filozofických (a náboženských) koncepciách. (8)

VARIANT B

1. Pojem filozofie

Špecifikum filozofie. Povaha filozofických problémov. Filozofia a veda: spoločné a odlišné črty. Vzťah filozofie k ostatným ideovým formám (náboženstvu, umeniu). Pluralita filozofických koncepcií. Vnútna diferenciacia filozofie — filozofické disciplíny. Predbežný pojem filozofie. (4)

2. Základné problémy a pojmy filozofie (úvod do systematickej filozofie)

a) Problém poznania

Protipostavenie subjektu a objektu v procese poznania. Poznanie ako interakcia subjektu a objektu. Jednota poznania a konania (teória a prax). Zmyslový a rozumový stupeň poznania. Ich formy a vzťah. Agnosticizmus ako dôsledok preceňovania zmyslového poznania. Preceňovanie rozumového poznania a apriorizmus. Dialektické chápanie

vzťahu zmyslového a rozumového stupňa poznania. Iracionalistické koncepcie mimorozumového, resp. nadrozumového poznania. Hodnota poznania. Pojem pravdy. Kritériá pravdivosti a ich nosnosť. Historickosť poznania. Problém hraníc poznania (poznateľnosť sveta). (8)

b) Problém bytia

Mnohotvárnosť a diferencovanosť javov. Problém jednoty sveta. Substancialistické riešenie tohto problému. Substancia, jej rôzne poňatia (rozličné druhy materialist. a idealist. ponímania substancie). Monizmus, dualizmus, pluralizmus. Nedialektické rozdelenie sveta na sféru podstaty a javu. Dialektické poňatie bytia ako konkrétnej totality. Dialektika relatívnej samostatnosti a vzájomnej súvislosti prvkov totality bytia. Zdroje samopohybu a samodeterminácie taktó chápaného bytia. Jednota štrukturálneho a totalizujúceho hľadiska v modernej filozofii. (10)

c) Človek, spoločnosť, hodnoty

Miesto človeka v totalite bytia. Človek a svet, človek a spoločnosť. Materiálne a ideálne faktory života spoločnosti. Ich význam pre jej vývin. Základné princípy materialistického chápania dejín. Zákonité tendencie historického procesu.

Človek a dejiny. Význam pracovnej činnosti človeka v komplexe jeho dejinotvornej aktivity. Práca ako spredmetňovanie človeka. Nebezpečenstvo odcudzenia a dehumanizácie. Ekonomické odcudzenie — ďalšie formy odcudzenia. Úsilie o ich prekonanie.

Človek ako tvorca hodnôt. Pojem hodnoty. Spory o povahu hodnôt. Druhy hodnôt a hodnotiace vedy. Morálne hodnotenie. Základné pojmy etiky. Problém zmyslu života. (12)

3. Hlavné etapy dejín filozofie

a) Antická a stredoveká filozofia

Filozofia predsokratikov, jej kozmologické zameranie. Sokratovský obrat. Platón. Aristoteles. Reflexia situácie človeka vo filozofii helénskeho obdobia. Rastúci rozklad antického sveta a filozofia. Augustinus — novoplatonizmus a kresťanstvo. Tomášov prevrat v stredovekej filozofii — aristotelizmus. Všeobecná charakteristika scholastickej filozofie. Nástup renesančnej vedy, umenia a filozofie. (8)

b) Filozofia klasického novoveku

Bacon a počiatok novovekého empirizmu a materializmu. Descartes a počiatok novovekého racionalizmu. Vývinové tendencie anglického empirizmu (Locke, Berkeley, Hume). Veľké racionalistické sústavy Spinozu a Leibniza. Hlavné črty osvietenскеj filozofie. Francúzsky materializmus 18. stor. Genéza nemeckej klasickej filozofie. Kant. Hegel. (8)

c) Filozofia 19. a 20. storočia

Rozpad heglovej školy a vznik dialektického materializmu. Hlavné charakteristické črty nového materializmu. Vznik pozitivizmu (A. Comte) a jeho ďalší vývin (Spencer). Druhá fáza vývinu pozitivizmu — empiriokriticizmus. Novopozitivizmus ako tretia hlavná fáza vývinu pozitivizmu. Tzv. realistické hnutie vo filozofii (Russell, Whitehead). Pragmatizmus. Fenomenológia. Vývin filozofie života: Schopenhauer, Nietzsche, Scheler. Hlavné problémy a tendencie existencialistickej filozofie (Kierkegaard, Heidegger, Jaspers, Marcel, Sartre). Tradicionalistické a modernistické prúdy v náboženskej filozofii. Marxistická filozofia 20. stor. a jej pomer k ostatným filozofickým orientáciami. (10)

I. Pojem filozofie

Vznik filozofie — jednota filozofie a vied. (Antika). Vyčlenenie vied, empiristická filozofia a filozofia ako špekulácia o transcendenté. (Klasický novovek). Kritika metafyzickej filozofie (Kant). Filozofia ako riešenie existenciálnych problémov (filozofia života, existencializmus). Filozofia ako osobitná forma poznania sveta a nástroj jeho premeny (dial. materializmus). (4)

II. Bytie

Problém substancie. Materialist. riešenie: pralátka (iónska fil.) atómy (Demokritos); fyzikálna hmota (franc. materialisti). Idealistické riešenie: idey (Platón), látka a forma (Aristoteles), boh (Augustinus, Tomáš Akvinský). Dualistická koncepcia Descartesa. Spinozov monizmus. Leibnizova monadológia. Heglova absolútna idea (vzťah javu a podstaty). Vôľa u Schopenhauera. Snahy o prekonanie alebo odmietnutie substancializmu: pozitivizmus, existencializmus, dialekt. materializmus. Rozdiel medzi starým a novým materializmom. Vec a vzťah (štrukturalizmus). (8)

Problém podstaty a javu: v substancialistickej filozofii (napr. v tomizme), v kritickkej filozofii (Kant), v nesubstancialistickej dialektickej filozofii (dial. materializmus). (2)

Problém determinizmu: všetko je nevyhnutné (Demokritos, stoici, mech. materializ-pohyb ako zdanie (eleati), pohyb ako výraz vnútornej protirečivosti (Herakleitos, Hegel, dial. materializmus). (3)

Problém determinizmu: všetko je nevyhnutné (Demokritos, stoici, mech. materializ-mus), nič nie je nevyhnutné (voluntarizmus, pragmatizmus, existencializmus), príčin-nosť a účelnosť (Aristoteles, Tomáš), jednota nevyhnutnosti a náhody — princíp vzájomnej závislosti (Hegel, dial. materializmus). (2)

III. Poznanie

Poznanie a skutočnosť. Zmyslový stupeň poznania. Jeho precenenie v empiristickej filozofii (Locke). Subjektívnoidealistické (Berkeley) a agnostické (Hume, pozitivizmus) dôsledky tohto precenenia. Rozumový stupeň poznania. Jeho precenenie v racionalizme, nebezpečenstvo apriorizmu (Descartes, Leibniz). Dialektický vzťah zmyslového a rozumového stupňa poznania. Iracionalistické teórie poznania. Vzťah poznania a ko-nania (Fichte a „činná stánka“, pragmatizmus, marxizmus). Problém pravdy, jej historickosti a verifikácie (novopozitivizmus). (8)

IV. Človek

Postavenie človeka v totalite bytia ako jadro filozofického uvažovania. Modely človeka (naturalizmus, náboženské modely, sociologizujúce koncepcie, existencializmus, marxizmus). Chápanie činnnej stránky človeka v týchto koncepciách. Práca ako základná forma ontotvornosti človeka. Vzájomná transformácia človeka a prírody v procese práce. Spredmetňovanie človeka v procese práce. Nebezpečenstvo odcudzenia. Základné druhy odcudzenia. Postoj rozličných filozofických smerov k možnosti prekonania od-cudzenia (existencializmus a marxizmus).

V. Spoločnosť

Niektoré typy nematerialistického ponímania spoločnosti: náboženské poňatia (Au-gustinus, tomizmus), spoločnosť ako realizácia absolútnej idey (Hegel), spoločnosť ako

organizmus (Spencer). Marxistické materialistické poňatie spoločnosti. Spoločnosť ako dialektická totalita. Vzťah materiálnych a ideálnych prvkov v nej. Rozhodujúci zdroj pohybu spoločnosti v dialektike ekonomickej sféry. Marxizmus a vulgárny ekonomizmus.

Zákonnosť dejín a ľudská aktivita. Fatalistické koncepcie (náboženstvo, mech. materializmus). Voluntaristické koncepcie (Schopenhauer, Nietzsche). Dialektické chápanie vzťahu zákonnosti dejín a ľudskej aktivity (Hegel, marxizmus). Následnosť historických epoch (Vico, Comte, Marx).

Štruktúra spoločnosti. Marxistická koncepcia tried. Súčasný nemarxistické koncepcie sociálnej stratifikácie.

Odras rozličných filozofických východísk v dnešných futurologických teóriách. (10)

VI. Hodnoty

Pojem hodnoty a hodnotenia. Problém ich povahy (objektívnoidealistické, transcendentalistické subjektivistické a materialistické riešenie tohto problému). Chápanie materiálnych a duchovných hodnôt a ich vzťahu (bádenská škola, marxizmus). Rôzne sústavy hodnôt (ich hierarcia a relativnosť). Historický proces ako prehodnocovanie hodnôt (Nietzscheho a Marxovo chápanie). (5)

VII. Morálka

Morálka a etika. Niektoré základné druhy etických koncepcií: Sokratova a Platónova koncepcia absolútnej morálky, stoická etika, epikurejská etika, racionalistická etika novoveku, kantovská normatívna etika. Chápanie morálky v existencializme. Charakter a ciele marxistickej teórie morálky. Odlišnosť morálneho hodnotenia od ostatných druhov hodnotenia. Základné etické kategórie a príklady ich chápania v rozličných filozofických doktrínach (dobro, zlo, spravodlivosť, blaženosť, šťastie). Stavanie a riešenie problému zmyslu ľudského života v súčasných vplyvných filozofických koncepciách (novotomizmus, pragmatizmus, existencializmus, marxizmus). Marxistické chápanie humanizmu a jeho vzťah k iným chápaniam. (10)